

Onderzoek gangenstelsel bij de Westbeer ter hoogte van de Coosje Buskenstraat en Boulevard De Ruyter tussen de Westbeer en het Keizersbolwerk.

16 juli 2014, aanvulling 29 september 2014.

Naar aanleiding van vragen hiernaar in de gemeenteraad en in een aan de gemeente gerichte brief van de heer Tilroe hebben de gemeente, het gemeentearchief en de Walcherse Archeologische Dienst een onderzoek gestart naar de aanwezigheid van gangen onder Boulevard de Ruyter en de Boulevard ter hoogte van de Coosje Buskenstraat, de zogenaamde Westbeer.

De vragen aan de gemeente zijn vooral gericht op de mogelijkheid om de gangen weer toegankelijk te maken voor bezoek. Het doel van het onderzoek is dan ook om antwoord te geven op de vragen of en waar er nog delen van gangen aanwezig zijn en zo ja, of zij nog geschikt zijn of geschikt te maken zijn voor een groter publiek. Daarnaast is het handig om een stand van zaken (update) te hebben van de gangenkwestie. Om de zoveel jaar zijn hier immers vragen over.

De doelstelling van onderhavig onderzoek is:

1. inventarisatie: zijn er ooit gangen aangelegd, in welke periode en in welk verband zijn de gangen aangelegd, welke delen van het gangenstelsel zijn nog aanwezig, welke delen zijn gesloopt?
2. waardestelling: in welke staat verkeren de niet gesloopte delen van de gangen? Wat is de archeologische / cultuurhistorische waarde en wat is de toeristische waarde?

Op basis van de waardestelling zal dan een belangenafweging plaats vinden, waarbij onder meer ook de aspecten veiligheid en financiën mee zullen wegen.

Voor het onderzoek zijn kaarten, tekeningen, foto's, dossiers en artikelen uit het archief geraadpleegd. Ook zijn er interviews gehouden met ooggetuigen. Daarnaast was ook de inbreng van onderzoeker en initiator Edwin Tilroe van belang en droegen ook de heer H. Everaars (voormalig medewerker Waterschap) en de heer W. Weber (medewerker gemeente Vlissingen, voormalig directeur MuZeeum) hun steentje bij. Een belangrijke bron zijn de revisietekeningen van Rijkswaterstaat, die gemaakt zijn voor de verbetering van de zeewering van de Boulevard De Ruyter en Boulevard Bankert in 1981. Het vergelijken van deze tekeningen met ouder materiaal, maakt een aantal zaken duidelijk.

Het onderzoek bestaat uit twee delen:

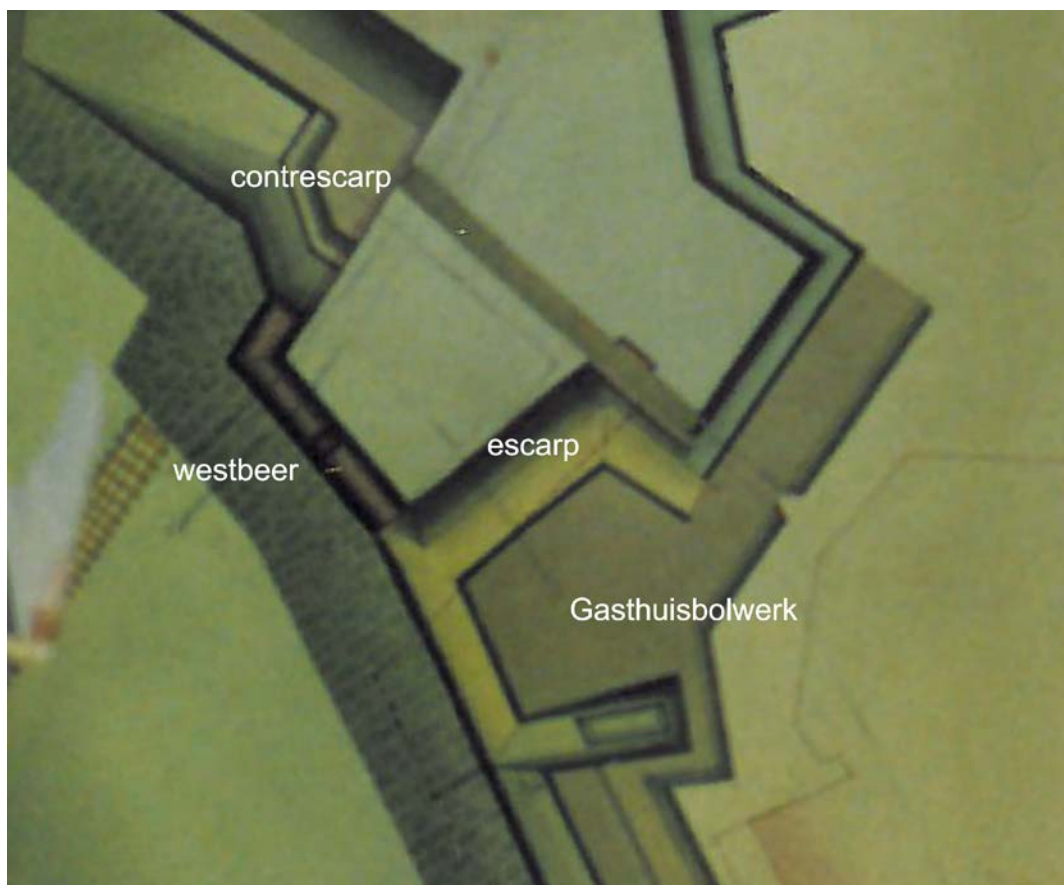
1. het gangenstelsel ter hoogte van de Westbeer / Coosje Buskenstraat
2. Eventuele gang(en) onder de Boulevard De Ruyter

1. Het gangenstelsel ter hoogte van de Westbeer / Coosje Buskenstraat

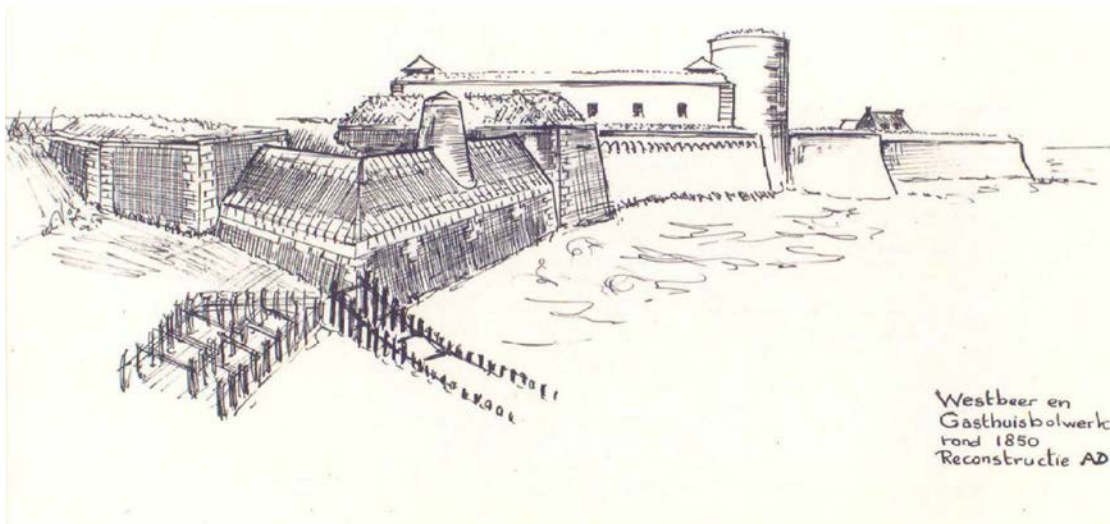
In de jaren 1810 en 1811 hebben de Fransen de vestingwerken rond Vlissingen uitgebreid en versterkt. De vesting rondom de stad werd aan de westelijke zijde afgesloten met de zogenaamde Westbeer en aan de oostelijke zijde met de Oostbeer. De Westbeer was verbonden met de escarp van het noordwestelijke bastion (het Gasthuisbastion) en andere kant met de contrescarp (afb. 1 locatie Westbeer; afb. 2 plan van de Westbeer, gasthuisbastion en contrescarp; afb. 3 reconstructietekening Westbeer van A.H. van Dijk). Het bijzondere aan de Westbeer is dat er een hoek in zit. De Oostbeer te Vlissingen en de stenen beer in Veere hebben deze hoek niet en zijn recht.

Afbeelding 1. Locatie Westbeer (rode cirkel)

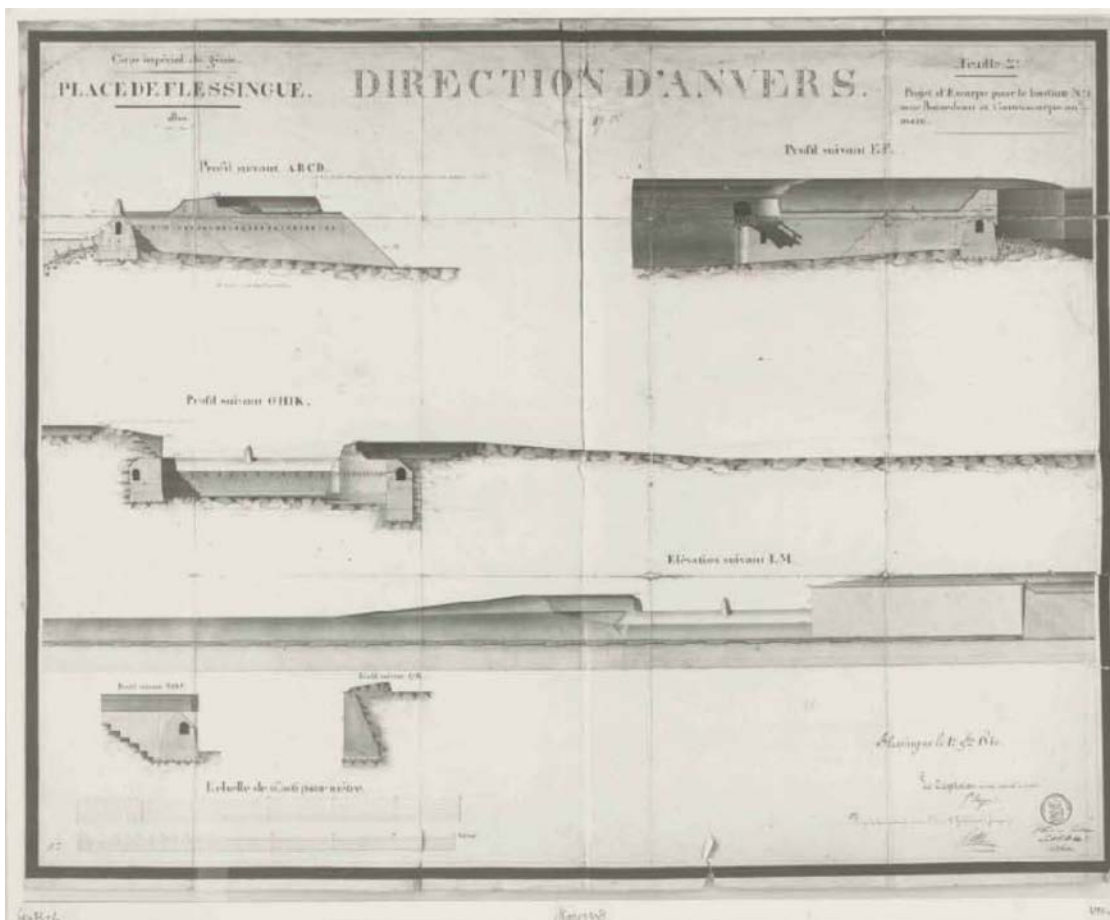
Afbeelding 2. Plan van Westbeer, Gasthuisbastion met escarp en tegenover de contrescarp

Afbeelding 3. Reconstructie van de Westbeere en Gasthuisbolwerk door A.H. van Dijk

Net zoals bij de Oostbeere van Vlissingen en de stenen beere in Veere loopt er een gang door de Westbeere met schietgaten naar de landzijde. De gang door de Westbeere was bereikbaar door een gang geconstrueerd in het massieve metselwerk van de escarp (zie afb. 4 Doorsneden door Westbeere, escarp en contrescarp). Deze gang had geen schietgaten, lag daarvoor te ver van de buitenzijde van de escarp en liep van de Westbeere een eind richting het oosten. Daar had hij een zijgang naar het zuiden in de richting van de oude binnenstad.

De gang door het contrescarp had een reeks schietgaten aan haar zuidzijde. Waar de ingang

Afbeelding 4. Franse tekening met doorsneden door Westbeere, escarp en contrescarp

van deze gang zat en hoe deze eruit heeft gezien en of deze bijvoorbeeld met een trap was verbonden, is niet duidelijk. De afmetingen van de gang door de Westbeer zijn onbekend.

Afmetingen van de andere gangen:

- Gang van de escarp in het verlengde van de Coosje Buskenstraat: 26 m lang, 1 m breed en 1,98 m hoog (gemetseld). Franse tijd.
- Het ganggedeelte haaks op deze gang in zuidelijke richting: 17 m lang, 1,52 m breed en 1,92 m hoog (gemetseld). Franse tijd.
- De gang van de contrescarp is 17 m lang, 1,47 m breed en 1,98 m hoog (gemetseld). Franse tijd.
- De mijngang die van de contrescarpgang richting het noorden loopt, heeft een geschatte lengte van 30 m, is 1,44 m breed en 2,12 m hoog (gemetseld). Deze gang loopt stijl naar beneden en is als gevolg daarvan voor een groot deel gevuld met water.
- Gang tussen de escarp en de contrescarp, breed 1 m, hoog 2,02 m en lang 41 m. (Gewapend beton). Begin Tweede Wereldoorlog.

De bovenstaande metingen van de directeur gemeentewerken uit 1981 stemmen wat betreft de lengtes niet helemaal overeen met de beide beschikbare tekeningen uit 1946 en 1981 met het verloop van de gangen. Zo is de gang van de escarp in de tekeningen 33 m lang en dus 7 meter langer ingetekend dan opgemeten door de directeur. De gang van de contrescarp is 1 meter langer in de tekeningen dan in de beschrijving door de directeur. (zie figuren 5 en 6).

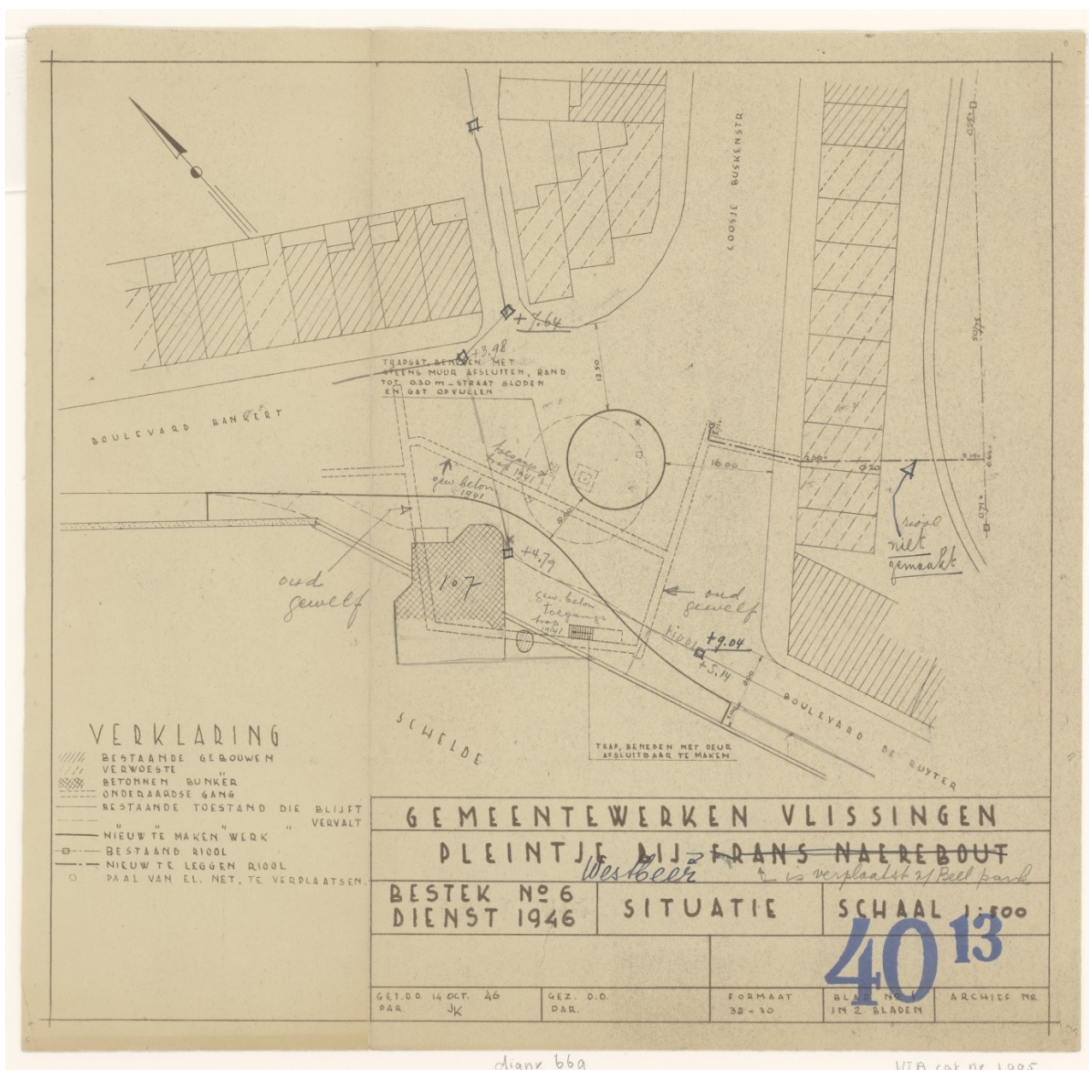

Fig. 5 Overzichtstekening van het gangenstelsel uit 1946

Uit de archieven blijkt dat er in 1939 plannen waren om de gangen geschikt te maken als schuilkelder. Voor dat doel is aan het begin van de oorlog een gang van gewapend beton gemaakt tussen de gangen van de escarp en de contrescarp. Halverwege deze gang was een trap met de toegang naar de schuilkelder, midden op het pleintje, waar toen het standbeeld van Frans Naerebout stond. Het gangenstelsel is nooit als schuilkelder gebruikt. Waarschijnlijk is het door de Duitsers gebruikt en stond het in verbinding met de bunker van het type 506 die tegen de Westbeer was aangebouwd; de zogenaamde Naereboutbunker. Hiervoor is het noordelijk deel van de Westbeer gesloopt. Aan de zuidzijde van de Westbeer tegen de flank aan zou in deze periode nog een toegang met trap gemaakt zijn.

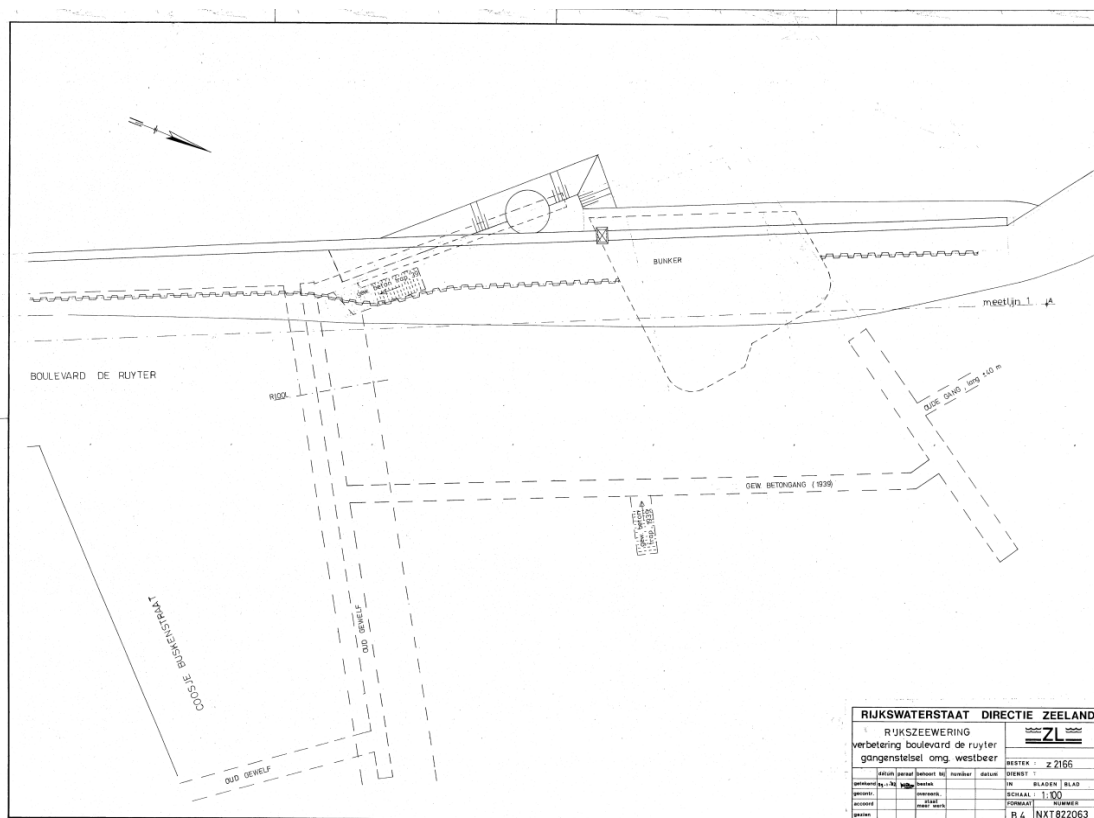

Fig. 6 Overzichtstekening van het gangenstelsel uit 1981

In de jaren vijftig is de Naereboutbunker gesloopt. Het gevolg was dat het noord-uiteinde van de Westbeer open kwam te liggen naar het strand. Uit verhalen blijkt dat toen vanaf de Paardenmarkt / Gasthuisstraat via het gangenstelsel op het strandje gekomen kon worden. De toegang tot de gangen aan de Paardenmarkt / Gasthuisstraat is vervolgens afgesloten door woningbouw. Na ruim dertig jaar aan het oog onttrokken te zijn, is in 1981 het gangenstelsel opnieuw geopend, bezocht en ingemeten (zie fig. 6). Aanleiding hiervoor waren de geplande werkzaamheden aan de zeeweringen. De metingen verschillen iets van elkaar, maar het verschil is bijna te verwaarlozen (zie blauwe lijnen (1981) versus rode lijnen (1946) in fig. 7). Blijkbaar was de mijngang in noordelijke richting in 1946 minder volgelopen met water en heeft men de gang toen tot grotere lengte kunnen inmeten. Het verslag uit 1981 verwijst ook naar een schrijven uit 1940 waarin geen gewag is gemaakt van wateroverlast in de gangen toen.

Bij de verbeteringswerken in 1981 heeft men een damwand door de gangen geslagen (oranje lijn in fig. 7), waardoor de gang in de Westbeer werd afgesneden van de gang van de escarp. Door de bouw van de bunker in WO II was de gang in de Westbeer al afgesneden van de gang door de contrescarp (grijs in fig. 7). Tijdens de werken in 1981 bleek dat men na de oorlog niet de complete bunker heeft

gesloopt, maar alleen de noordwestelijke hoek, waar deze buiten de zeewering lag. Achter de zeewering is alleen tot net onder maaiveld gesloopt.

Van het bezoek aan de gangen in 1981 is een verslag gemaakt door de toenmalige stadsarchivaris Christ Peters en door de directeur Gemeentewerken, waarbij ook tekeningen en foto's zijn gemaakt. Uit de verslagen komt vooral naar voren dat de gangen in goede staat verkeren. De gangen staan onder water, soms tot kniehoog, maar dit water is weg te pompen. De wanden zijn bekleed met gelei-achtige substantie, maar dit zou met de hogedrukspuit te verwijderen zijn. Er heerst op plekken zuurstofgebrek. De brandweer heeft toen metingen verricht en verdere assistentie verleend. (mededeling oud-brandweercommandant David Murre). Op twee plaatsen heeft men toen scheuren ontdekt, één in de gang van de escarp en één in de betonnen gang. De directeur Gemeentewerken zag de scheurvorming niet als een bedreiging van de stabiliteit van de gangen.

De gemeente heeft in 1981 ook gekeken naar de mogelijkheid om de gangen open te stellen voor het publiek. Om financiële redenen heeft men er toen van afgezien: er moest worden gewacht op betere tijden. De toegang met trap halverwege de betonnen gang zou toen met een betonnen plaat zijn afgedekt (mededeling Wilbert Weber).

De in 1941 tegen de Westbeer aan gebouwde trap, is in 1981 gesloopt. De gangen in deze hoek lijken ook volgestort te zijn met beton (zie fig. 8).

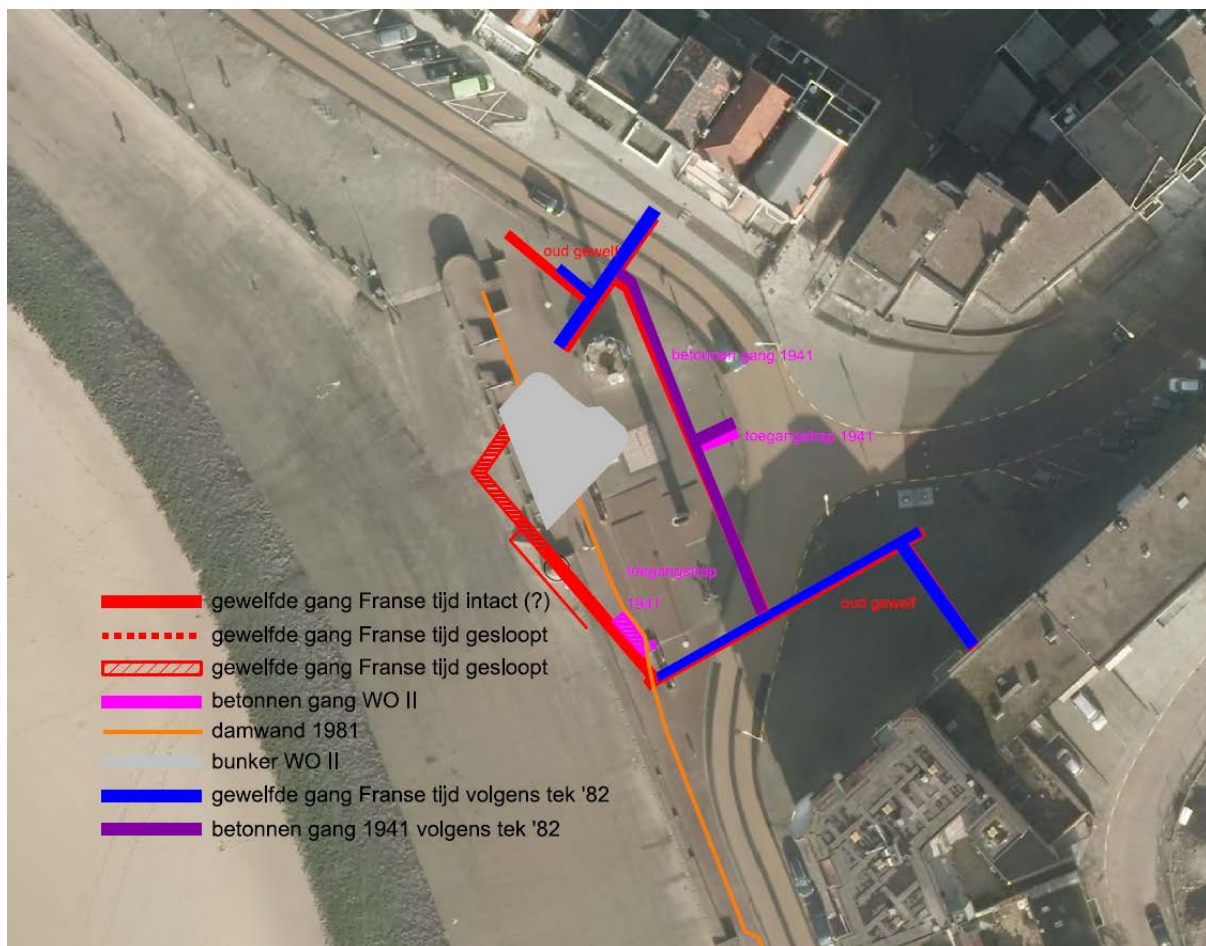

Fig. 7 projectie van de overzichtstekeningen uit 1946 en 1981 op de huidige topografie.

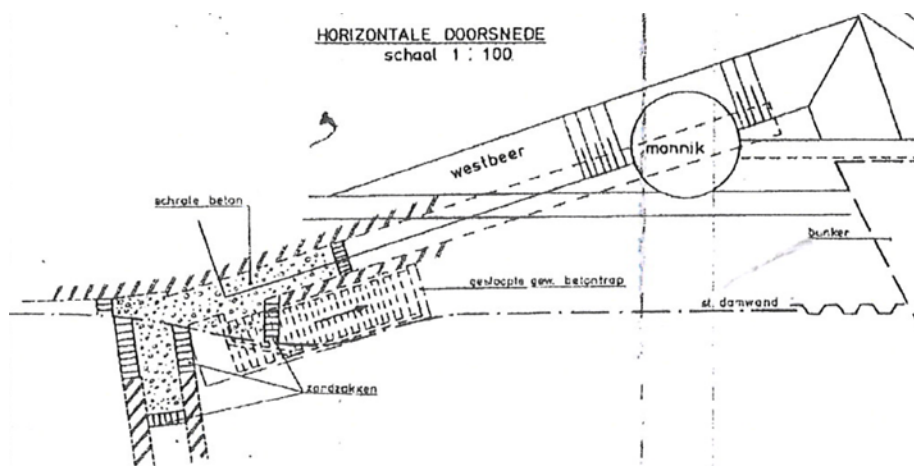
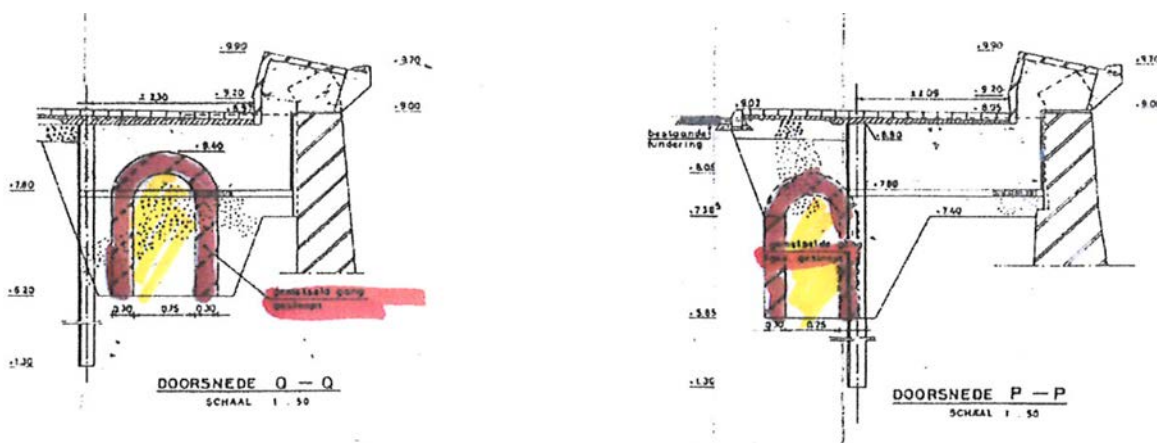

Fig. 8 overzicht werken aan gangen bij Westbeer in 1981; Revisietekening RWS 1981

2. De gang onder Boulevard De Ruyter

Naar verluidt zou er ook een gang aanwezig zijn onder de Boulevard de Ruyter, mogelijk vanaf het Keizersbolwerk tot aan de Westbeer. Er is inderdaad bewijs dat in ieder geval in delen van de Boulevard een gang loopt of heeft gelopen. Het eerste bewijs hiervan is de revisietekening van Rijkswaterstaat van de Verbeteringen Boulevard De Ruyter uitgevoerd in 1981. Deze tekening geeft in plattegrond en in doorsneden de ingrijpende werken van de verbetering weer. De werken bestonden uit het ontgraven van een strook van ca. 4 meter achter de muur tot een diepte van ca. 1,50 meter, het slaan van een damwand die verankerd werd aan de muur en het storten van een betonnen sokkel verbonden aan een ontwikkelde parapet. Deze parapet werd geplaatst op de afgetopte muur en had als doel het water van de tegen de muur slaande golven weer naar buiten af te weren (zie in fig. 9 rechtsboven).

In enkele doorsneden op de revisietekening staat een gewelfde gemetselde gang (zie fig. 9). Het betreft de doorsneden N, P en Q in het stuk van de Boulevard tussen het Leugenaarshoofd en het Keizersbolwerk. Opvallend is dat de gang lijkt te ontbreken in de tussenliggende doorsnede O. Misschien dat de gang hier achter de damwand ligt.

de gemetselde gang is gesloopt. De gang bevond zich hier in de werkruimte tussen muur en damwand en moest dus wijken (zie figuur 11). In de doorsnede P lag de gang grotendeels achter de damwand en hoefde maar gedeeltelijk gesloopt te worden. Uit het verschil in de drie genoemde doorsneden wordt duidelijk dat de gang niet perfect parallel met de buitenmuur van de boulevard loopt en heeft gelopen. Het is om deze reden dat we ervan uitgaan dat in de ondergrond van de boulevard nog delen van de gang intact aanwezig zijn, namelijk op die plaatsen waar de gang achter de damwand ligt en daarom geen hinder voor de werken vormde.

In figuur 10 hebben we op basis van de revisietekening van de werken in 1981 het verloop van de gewelfde gang gereconstrueerd en in ononderbroken rode lijn het traject aangeduid waar de gang waarschijnlijk nog intact is. Waar de gang begint en waar deze ophoudt is niet te achterhalen.

In de weekrapporten die opgemaakt zijn tijdens de werken in 1981 is te lezen hoe op "...ca. 40 m. ten zuiden van het Leugenaarshoofd het begin van een gemetselde ondergrondse gang werd aangetroffen. Deze gang werd over een lengte van 30 m. ontgraven en zal zich vermoedelijk in de richting van het Keizershoofd doorzetten." In overleg met de Monumentenzorg is toen besloten de gang af te breken. Het klinkt wat gek dat de gang een begin had op een ogenschijnlijk willekeurige plaats van de boulevard. Opvallend is wel dat het erg in de buurt ligt van het stuk afgebroken muur dat we tijdens het bezoek aan de ruimte onder de Westpoortflat hebben gevonden (zie hieronder). Het einde van de gang zou net voorbij de knik in de boulevard ten noorden van het bolwerk hebben gelegen. Wilbert Weber heeft drie afzonderlijke getuigen horen vertellen dat ter hoogte van het huidige kantoor van het Belgische Loodswezen een ingang heeft gezeten. De ingang zou zijn verdwenen bij de bouw van het kantoor.

De gang is op de revisietekening van de Rijkswaterstaat in geen enkele andere doorsnede van het traject tussen Westbeer en Keizersbolwerk ingetekend. Dit kan betekenen dat in deze delen van de boulevard geen gang aanwezig is. Maar dat lijkt niet waarschijnlijk. Waarschijnlijk is dat hier een zelfde gang aanwezig is, maar dat deze zover achter de in 1981 geslagen damwand ligt, dat hij niet bedreigd werd en ook niet opgemerkt is. Volgens de doorsneden in het stuk tussen Westbeer en Gevangentoren bevonden zich massieve steunberen achter de muur. Dit zal een reden zijn dat de gang meer naar achteren, landinwaarts is gebouwd.

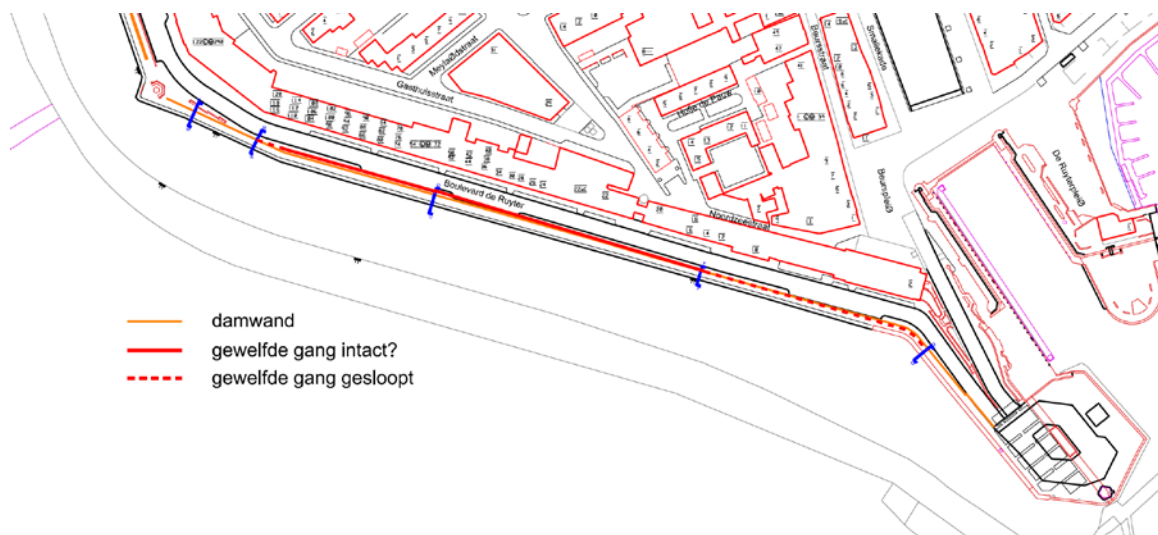

Fig. 10 Verloop van damwand op huidige topografie en reconstructie verloop gewelfde gang

De smalle gang lijkt nauwelijks geschikt voor verplaatsing van soldaten. Het lijkt ons eerder dat de gang te maken heeft gehad met de waterhuishouding, mogelijk een afvoerriool is geweest, al sluiten we de eerste optie niet uit (zie hieronder).

Uit een foto van kort na de oorlog blijkt dat de binnenmuur van de boulevard geen afvoergaten had, tenminste niet overal (zie fig. 12). De buitenmuur naar de zee toe heeft oorspronkelijk wel afvoergaten gehad, zo blijkt uit foto's en ook de weekrapporten van de werken in 1981. Hierin wordt

gemeld dat de oude afvoergaten zijn dicht gemetseld. De huidige afvoergaten zijn van pvc-buizen die naar kolken achter de parapet zijn verbonden. Zij zullen bij de werken in 1981 horen.

Fig. 11 Foto's van de gewelfde gang bij de sloop in het kader van de werken in 1981

Mogelijk is het overtollige water via putten in de gang opgevangen en via de gang naar de afvoergaten in de zeemuur geleid. De oude afvoergaten zaten namelijk volgens de foto's een fiks eind onder het straatniveau. De gang lijkt een verval te vertonen van zuid naar noord (vergelijk doorsneden Q en P).

Naar aanleiding van dit onderzoek hebben we de ruimte onder de Westpoortflat tussen de Gevangentoren en het Leugenaarshoofd bezocht. Dit is een ruimte achter de boulevard, waar tegen de binnenmuur van de boulevard de Westpoortflat is gebouwd. Tegen deze binnenmuur zijn tijdens WO II drie bunkers gebouwd en die nu nog te zien zijn. Vrijwel over de gehele lengte is de bovenste helft van de binnenmuur gerepareerd met nieuw metselwerk, vermoedelijk uit de tijd van de bouw van het flatgebouw. Delen van de onderaardse gang onder de weg van de boulevard zijn hier niet te zien. Wel ontdekten we op ca. 9 meter vanaf het zuidende van het flatgebouw in de bovenste helft van de binnenmuur van de boulevard het uiteinde van een afgebroken muurtje. Het nieuwe reparatiemetselwerk was aan beide zijde tegen het muurtje aan gesmeerd. Het muurtje lijkt in metselverband met het originele metselwerk van de muur te staan, al kon dit niet goed bekeken worden. De mogelijkheid bestaat dat dit muurtje deel uitmaakte van de gang onder de boulevard. Wat betreft metselwerk en hoogteligging is dit goed mogelijk. Een andere mogelijkheid is dat het een restant is van een fundering van een gebouw dat hier aan de boulevard heeft gestaan. Op de kadastrale kaart uit 1832 is hier een groot gebouw ingetekend. Volgens de kaart van Hoogstraten uit 1875 was dit de Westdijk kazerne. Het muurdeel zou een aanzet kunnen zijn van een muur van de kazerne die volgens de kaart met de hoek tegen de muur van de Boulevard is gebouwd.

Op zich is de volgens de weekrapporten uit 1981 nabije ligging van het "begin" van de gang bij het afgebroken stuk muur, dat op zijn beurt weer in de buurt ligt van de kazerne wel opvallend. Het doet dan ook naast de hypothese, dat het bij de gang om een riool gaat, toch ook weer de hypothese rijzen dat het ook om een verbindingsgang kan handelen. Een gang waardoor soldaten ongemerkt vanaf de kazerne langs de boulevard naar het bolwerk konden geraken.

Fig. 12. Foto uit de oorlogsjaren van de binnenzijde van de zeewering

Conclusies

1. Van het gangenstelsel dat hoorde bij de Westbeer, de escarp en de contrescarp van de vesting Vlissingen zijn aan de kop van de Coosje Buskenstraat delen bewaard gebleven. Ook de verbindende betonnen gang uit 1939-1941 is nog aanwezig. Bij de werken aan de zeewering zijn de gangen afgesloten van de gang door de Westbeer. Deze laatste is niet meer toegankelijk. De andere gangen waarschijnlijk nog wel. Bij inspectie in 1981 bleken de gangen nog in goede staat te verkeren. De vraag is hoe dat ruim 30 jaar later het geval is.

2. Van de gewelfde gang onder de Boulevard De Ruyter zijn naar verwachting nog grote stukken bewaard. Veel is gesloopt bij de werken aan de zeewering, maar waar de gang niet in de weg lag, zal deze zijn gespaard. In eerste instantie interpretern we de gewelfde gang als een soort riool. Toch willen we het gebruik van de gang voor verplaatsing van soldaten niet uitsluiten.

3. De staat van het gangenstelsel bij de Coosje Buskenstraat zal niet veel veranderd zijn sinds het bezoek in 1981. Om dit te bevestigen is een waardestelling nodig door middel van een nieuw bezoek aan de gangen. De meest voor de hand liggende manier is het opzoeken van het trapgat halverwege de betonnen gang uit de WO II (zie fig. 7). Het zou dan gaan om verwijderen van trottoirtegels, fundament en van een betonnen plaat. Ook moet rekening gehouden worden met het wegpompen van water en het inblazen van zuurstof. Van alle werken die noodzakelijk zijn voor een bezoek zal een kostenraming bij een aannemer opgevraagd worden.

Dit verslag en de kostenraming worden aan het college voorgelegd voor besluitvorming over het al dan niet doorgang laten vinden van een bezoek aan de gangen. Vindt een bezoek plaats dan is het verslag ervan de basis van verdere belangenafweging rond het eventueel openstellen of duiden.

Voor een bezoek aan de gangen is toestemming en medewerking van het Waterschap noodzakelijk. Zij is eigenaar van de zeewering. Een gesprek met het Waterschap is inmiddels gevoerd. Het Waterschap heeft in een gesprek aan gegeven medewerking te willen verschaffen aan een dergelijk verzoek, door ook een vergunning hiervoor te verschaffen. Van een vergunning kan echter alleen sprake zijn buiten het stormseizoen dat loopt vanaf oktober tot en met april. Voor de aanvraag van een vergunning moet rekening worden gehouden met een termijn van minimaal zes weken.

4. Een onderzoek naar de locatie van intact bewaard gebleven stukken gang onder de Boulevard De Ruyter is weliswaar interessant, maar minder dringend. En wellicht ook minder wenselijk. Hiervoor zal namelijk op meerdere plaatsen schade aan de nieuwe herinrichting aangebracht moeten worden. Openstellen van stukken van deze gang achten wij bovendien minder aantrekkelijk. De gang is namelijk op meerdere stukken gesloopt en dus onderbroken.

Waardestelling algemeen

Vlissingen is strategisch gelegen. Al in de Middeleeuwen was de ligging tegenover Vlaanderen reden voor de graaf van Holland om hier een haven aan te leggen. Economisch gezien legde deze ligging de stad geen windeieren. Militair strategisch gezien echter was Vlissingen vaak het kind van de rekening. De Franse tijd (1795-1814) en de Tweede Wereldoorlog (1940-1945) benadrukt deze positie het meest. Vlissingen was een zogenaamde vestingstad. De stad heeft dan ook altijd grote verdedigingswerken gehad. Gek genoeg zijn daar maar weinig sporen van overgebleven.

De hier genoemde gangen dateren voornamelijk uit de Franse tijd. Samen met de kazematten, de Oostbeer en Fort Rammekens vertellen zij het verhaal van de grootscheeps Franse vestigbouw uit de periode 1810-1813. Hiermee kan het verhaal van de Westbeer, de Oostbeer, de Kazematten en Fort Rammekens met elkaar in verband worden gebracht. Uiteindelijk kan dit verhaal weer worden gekoppeld aan het herdenkingsgebied WO II rondom de Oranjemolen. Zo ontstaat er een keten van plaatsen van herinnering. Goed voor toerist en inwoner.

De wijze waarop dit wordt uitgewerkt is een volgende stap. In ieder geval door het aanbrengen van markeringen bij de zogenaamde plaatsen van herinnering.

Vlissingen,
16 juli 2014

Bernard Meijlink (WAD)
Ad Tramper (Gemeentearchief)